

KRAJOBRAZ POLSKI – CZYLI JAKI?

POLISH LANDSCAPE – SO WHAT KIND?

Adam M. Szymiski

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie, Wydział Budownictwa i Architektury, Katedra Architektury Współczesnej, Teorii i Metodologii Projektowania

Oksana Bielecka-Łączak

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie, Wydział Kształtowania Środowiska i Rolnictwa, Katedra Projektowania Krajobrazu

---

Autorzy w nieco polemiczny sposób starają się w prezentowanym referacie wykazać, że pojęcie „krajobraz polski” samo w sobie jest wprost niedefiniowane, a każda próba jego „opisania” musi – w konsekwencji – prowadzić do czysto arbitralnych odwołań, w których głównym kryterium staje się emocjonalny stosunek do opisu konkretnego obszaru Ziemi, o cechach możliwych wprost do przypisania konkretnemu narodowi.

W takim bowiem rozumieniu – innym jest „krajobraz” niemiecki, francuski, włoski czy hiszpański i to nie ze względu na jego cechy przyrodnicze, lecz ze względu na specyficzne dla danego narodu i jemu wyłącznie przypisane cechy cywilizacyjne i kulturowe, niejako „wpisane” w ów krajobraz naturalny.

Takie cechy jak „rodzimość” czy „swojskość” możliwe do zidentyfikowania miejsc urodzenia czy trwałego bytowania konkretnych ludzi, w odniesieniu do cech narodowych, jako specyficznych mierników właściwości krajobrazu, szczególnie w przypadku zmian politycznych granic państwa, stają się całkowicie nieprzydatne.

Słowa kluczowe: *Ojczyzna, krajobraz, krajobraz naturalny, Polska*

The authors in a somewhat polemical way try in the presented paper demonstrate that the term ‘Polish landscape’ in itself is directly non-descript, and any attempt to ‘describe’ has – as a consequence – lead to a purely arbitrary appeals, in which the main criterion becomes emotional ratio to describe a particular area of the Earth about the characteristics of the possible directly attributable to a particular nation. Then, because the meaning is an ‘landscape’ German, French, Italian and Spanish, and not because of its natural characteristics, but because of the specific nation and it exclusively assigned to the characteristics of civilization and culture somehow ‘entered’ in this landscape natural.

Such features as ‘native’ and ‘familiarity’ possible to identify the places of birth and permanent existence of specific people in relation to the national characteristics, as specific measures the properties of the landscape parti-

cularly in the case of changes in political boundaries of the state become completely useless.

Key words: *Homeland, landscape, natural landscape, Poland*

W przedziwnej różnolitości organicznego ukształtowania Polski jest rys naznaczony najsilniej, rozwinięty najszerzej, wyźłobiony najgłębiej w jej obliczu. Rysiem tym jest wielka jej polność. (...) Jakoż gniazdo nasze nie leżało na wysokiej skale, choć orła mamy narodowym znakiem. Nisko było ono ustane i całkiem przyziemnie. Wypiastrowały nas równiny szerokie, przestrzenne, wolne (...) Jak oko puścić od Wisły po Odrę, ściełą się szczerze pola zielenią i złotem.

(Konopnicka 1904: XII-XIII),

Polska, ze sokolich i orlich oglądana lotów, jest równą i niską krainą, gościnną ziemią na rozdrożu, – z bliska uderza bujnością form, które historią sterują.

(Romer 1912: 13)

Wstęp

Zawarte już w samym tytule referatu pytanie zdaje się wskazywać, że pojęcie: „krajobraz polski” zawiera w sobie jednocześnie dwa znaczenia. Z jednej strony odnosi się do konkretnych cech geograficzno-przyrodniczych części terenów Środkowej Europy w granicach politycznych naszego kraju TU I TERAZ, z drugiej strony – w rozumieniu „polskości cech” – bardziej zdaje się odnosić do sfery emocji niż racjonalnej analizy naukowej.

Nie ulega wątpliwości że Polska, jako kraj posiadający swe polityczne granice, które określają jej TERYTORIUM leży w środkowej Europie i że zamieszkują w jej granicach ludzie używający języka polskiego i w swej przeważającej większości uważającymi się za „Polaków”.

Ale też: z punktu widzenia opisu geograficznego Polska leży na obszarze, którego cechy fizjonomiczne nie są tożsame z jej granicami politycznymi i mogą być zarówno typowe dla terenów znajdujących się w granicach Niemiec, Litwy, Białorusi czy Ukrainy.

Polska nie posiada też specyficznego, wyróżniającego go od sąsiednich krajów klimatu. Oryginalne „zabytki” przyrodnicze w tym samym stopniu występują na terytorium państwa polskiego jak i na terenach innych państw.

Polską oryginalnością bez wątpienia pozostają szczególne twory przyrody, jakimi można uznać np. kopalnie soli w Wieliczce i Bochni, czy też oryginalny folklor, który reprezentują np. górale zakopiańscy.

Obraz kraju (kraj-obraz)

Czym zatem jest KRAJOBRAZ POLSKI? Jakie cechy określają jego bezdyskusyjną oryginalność, niepowtarzalność – wartość którą trzeba chronić i waloryzować?

Gdzie szukać na to pytanie odpowiedzi, jeżeli nie znajdujemy jej ani w naukach przyrodniczych, ani w geografii? Czy, w istocie w tym pytaniu, nie chodzi o specyficzne polskie poczucie TOŻSAMOŚCI miejsca – owej podkreślanej, głównie przez pisarzy i poetów „rodzimości”, owej nostalgicznej pamięci za specyficznym pejzażem,

w którym w Naturę wplata się działalność człowieka z jego mniej lub bardziej wyrazistymi śladami określonymi specyfiką cywilizacji i kultury którą reprezentuje...

*„Po szerokim polu modra Wisła płynie,
Pochylone chaty drzemią na dolinie.
Nad wodą zgarbiony stary dąb żyłasty,
Kędy bielą płótka wesołe niewiasty.
Po łące stąpają bociany powolne,
W ousach jednostajnie brzęczą świerszcze polne,
A z borów cienistych leśnej okolicy
Rozwiewa się wonność sosnowej żywicy...”*

(Lenartowicz 1999: 35)

W istocie OBRAZ KRAJU (KRAJ-OBRAZ) stanowi pewien skrót myślowy, w którym „Polskość” identyfikowana jest poprzez artefakty i symbole wyniesione wprost z HISTORII.

Dla autorów *Czerwonej księgi krajobrazu Polski* – dokumentu odnoszącego się w tytule do pojęcia „krajobraz polski” zarówno z punktu widzenia przyrodników, geografów czy architektów: „Krajobraz Polski” to krajobraz obszaru Środkowej Europy ściśle ograniczony granicami politycznymi państwa w jakich Polska funkcjonuje w międzynarodowym systemie prawnym od 1945 roku (Baranowska-Janota, Marcinek, Myczkowski 2007: 46). Przyjmując postulowane przez autorów *Czerwonej księgi* owe formalno-prawne podejście, dyskurs zmierzający do określenia tego co stanowi istotę „polskości” krajobrazu jako jego specyficznej cechy: KRAJOBRAZU RODZIMEGO, SWOJSKIEGO czy wprost – NARODOWEGO, z uwzględnieniem granic państwowych, wydaje się sam w sobie być bezcelowym; dyskursem pozornym lub wręcz alogicznym. Żaden bowiem kraj europejski nie zmieniał granic państwowych i żaden nie doświadczył „geograficznego przesunięcia” swego terytorium jak to miało miejsce w przypadku Polski (zarówno w okresie przed rozbiorami jak i po nich).

Z drugiej wszakże strony określenie specyficznych cech narodowych krajobrazu na podstawie kryterium granic politycznych państwa – „polskim” czyni krajobraz zarówno Niziny Szczecińskiej jak i Polesia czy Litwy Środkowej – wszystko w zależności od przyjętej daty istnienia państwa, która – szczególnie w przypadku Polski – ma znaczenie kluczowe¹.

Jakkolwiek tworzenie się świadomości plemiennej – rozumienia bycia narodem jest problemem bardziej złożonym niż tylko specyfika naturalnego środowiska geograficznego, położenia miejsca zamieszkania czy klimatu, to – bez wątpienia cechy krajobrazu zdają się wiązać ludzi z miejscem ich urodzenia i zamieszkania, definiując ich własną t o ż s a m o ś ć.

---

¹ Lucjan Tatomir w książce: *Geografia ogólna i statystyka ziem dawnej Polski* twierdzi, że przyrodzone granice ziem polskich są wyrte Bożą ręką na piaszczystych obszarach środkowej Europy. Określa on w następnych słowach naturalne granice Polski: *Od północy Dżwina i Bałtyk aż po ujście Odry; od zachodu Odra i dział wód pomiędzy zlewiskami Bałtyku a morza Północnego, dalej Karpaty od przecznicy Jabłonek do źródła Czeremoszów i Dniestr dolny; od południa morze Czarne do ujścia Dniepru; od wschodu Dniepr i dział wód pomiędzy zlewiskami morza Czarnego a jeziora Kaspijskiego i Azowskiego – oto są owe wielkie graniczniki, które ujęły ziemie polskie, jakoby w ramę przez samą przyrodę utworzone.*

W tym sensie „krajobrazem polskim” jest ten krajobraz, z którym się IDENTYFIKUJEMY na mocy czysto emocjonalnych skojarzeń, wiedzy o naszej historii i – być może – wprost genetycznego uzależnienia: POLSKI CZYLI TOŻSAMY...

W ten sposób „obraz” terytorium naszego zamieszkania i bytowania (kraj-obraz) przekształca się w KRAJOBRAZ MITYCZNY. Nie mamy więc, w samym jego opisie i wyobrażeniu NIC WSPÓLNEGO z krajobrazem rzeczywistym, a tylko (czy aż?) z jego intelektualną syntezą – wyobrażeniem, którego „naturalną” emanacją staje się: obraz, wiersz lub utwór muzyczny...:

*Nad Dniestr mój nie masz rzeki;
Co tak pięknie płynie,
Płynie, szumi w kraj daleki,
Aż gdzieś – w morzu zginie.*

*Bo to Dniestr nasz. ojczysty,
Znany w całym kraju,
Jako kryształ przezroczysty,
Jako rzeka raju...*

(Antoniewicz 1896: 183)

„Gdzie” zatem jest i CZYM jest „krajobraz polski” odczytywany nie-wprost, podświadomie, emocjonalnie przez twórców naszej narodowej muzyki, poezji czy literatury...?

Nie ulega wątpliwości, że specyfika narodu kształtowana przez wieki jego istnienia uformowana jest nie tylko przez jego historię, ale także przez przyrodę (Naturę), w której przez wieki egzystował, formował, przekształcał i chronił rozumiejąc Ją jako „swoje dziedzictwo” (ryc. 1).

Tak rozumiany krajobraz NIE MA GRANIC określonych aktualnym stanem stosunków politycznych istniejących pomiędzy poszczególnymi nacjami, lecz rządzi się innymi prawami, w których istnieją granice MENTALNE, znacznie różniące się od granic politycznych. W tym też sensie „krajobrazem polski” staje się zarówno krajobraz Mazowsza jak i krajobraz Podola (utwalony w emocjonalnych opisach na kartach sienkiewiczowskiej *Trylogii*) czy pomorskich Żuław.

Ryc. 1. Aleksander Mroczkowski, Pejzaż z chatami, olej na płótnie, 1878 (<http://niezwykle.com/aleksander-mroczkowski-i-obraz-pejzaz-z-chatami/>)

Nie dla wszystkich autorów przywołanych w tym tekście rozprawy, jak i dla współczesnych mieszkańców nadal jest „krajobrazem polskim” krajobraz Ziemi Opolskiej czy krajobraz Zachodniego Pomorza. Według J. Chociszewskiego Odra w ścisłym znaczeniu nie jest rzeką polską, gdyż nie wskazuje jej mapa Polski w granicach z 1772 r., za czasów jednak Bolesława Krzywoustego płynęła przeważnie w ziemiach polskich” (ryc. 2) (Chociszewski 1911: 43).

Ryc. 2. Strona tytułowa książki autorstwa Józefa Chociszewskiego wydanej w Chicago w 1911 roku (fot. A.M. Szyski ze zbiorów własnych, 2016)

Dla wielu Ślązaków w tej samej mierze krajobraz tak Górnego, jak i Dolnego Śląska jest tyleż „polskim” co „niemieckim”. Dla obu bowiem tych nacji nadal pozostaje krajobrazem „swojskim” czy wprost: „rodziny”.

Jeżeli tak, to co dają nam szczegółowe opisy fizjonomii krajobrazu poszczególnych krain geograficznych same w sobie obiektywne i pozbawione warstwy ocennej ich autorów? Przykładem jest opis z dawnych kresów Polski: *Rozwój (...) łąk, a obok tego łatwa sposobność korzystania z niezmiernych połonin w pobliżu położonych, dały znakomity grunt pod osiedla ludności, zasadzającej swe utrzymanie na chowie bydła. Osiedla te nie zdradzają zgoła znamion osadnictwa zbiorowego, lecz przeciwnie chaty tu, a raczej gospodarstwa, porzucane są daleko jedno od drugiego, nie grupując się ani w ulicówki, ani okolnice, czy też wid licówki, ani wreszcie we wsie rozsiadłe długim, gęstym łańcuchem domów, zabudowanych wzdłuż komunikacji, wiodącej wąskim dnem doliny...* (Gąsiorowski 1924: 80).

Podsumowanie

W jaki sposób da się z tych szczegółowo opisanych cech i właściwości geologicznych, przyrodniczych, czy cech klimatycznych wywieść CECHY POLSKOŚCI?

Wydaje się, że jedyną odpowiedzią pozostaje wyłącznie emocjonalny stosunek człowieka do przestrzeni – jako miejsca „jego egzystencji”. To zaś prowadzi nas wprost do pozanaukowego języka sztuki (ryc. 3).

Ryc. 3. „Pejzaż polski” (fot. A.M. Szymki, 2016)

Kiedy mówimy o krajobrazie „rodzinnym” – jak pisał G. Pawlikowski: *chodzi tu przetem zwykle nie o (jego) piękno w znaczeniu oderwanem, ale o pewne swoiste cechy tego piękna; o te cechy znamienne, które wyróżniają krajobraz jednej okolicy od innych i są szczególnie drogie sercu mieszkańców. Na te cechy składa się nie sama przyroda, ale także pierwiastki etnograficzne, a w szczególności budownictwo. Ze sprawą ochrony przyrody łączy się tu pokrewna sprawa „ochrony swojszczyzny”, która współcześnie z tamtą (...) ma wielkie znaczenie. Dla ogółu ta postać ochrony przyrody jest najbardziej zrozumiałą i porusza najsilniej struny uczuciowe.* (Pawlikowski 1920: 59).

O tym co „ojczyste” tak pisał Franciszek Wężyk:

*Wszak i dla nas natura nie była macochą
A jeśli w obcej ziemi piękna okolica
Czaruje wdziękiem oczy i umysł zachwyca;
Jeśli skał lodowatych nęci obraz dziki,
Jeśli bory posepne, wesole gaiki;
Jeśli mają zaletę zdroje przezroczyte;
Dla mnie te najpiękniejsze, które są ojczyste...*

(Wężyk 1833: 49)

K.F. Libelt w rozprawie *O miłości Ojczyzny* pisał: *Ojczyzna staje się dopiero ożywionem wyobrażeniem, gdy sobie na tej ziemi wystawimy roje mnogiego ludu, naszych równoplemięńców i równojęzykowych. Bez tego wyobrażenia ojczyzna byłaby grobem. (...) Ziemia Polska, choćby była daleko piękniejszą, aniżeli jest w istocie, nie wywieralaby na nas tego niepojętego uroku, jaki wywiera, gdyby mieszkał na niej lud cudzoziemski...* (Libelt 1889: 21).

W istocie pojęcie „krajobraz Polski” odnosi się może wprost, nie tyle do specyficznych cech przyrodniczych związanych z określonym ściśle granicami terytorium zasiedlonym i zagospodarowanym przez równie jednoznacznie określony naród, ile do utrwalonego w przekazie społecznym „obrazu” kraju (krainy), dziedziczonygo przez kolejne pokolenia i zachowywanego w zbiorowej pamięci jego abstrakcyjnego wyobrażenia.

W ten sposób pojęcie to nabiera charakteru czystego SYMBOLU możliwego do uzewnętrznienia głównie w zapisie malarskim i literaturze i tam też znajduje swoje ostateczne dopełnienie.

Bibliografia:

- Asnyk A. (1998). *Poezje tatrzańskie* (wybór, oprac. G. Niewiadomy). W 160 rocznicę urodzin Adama Asnyka, Gdańsk: Wydawnictwo Zawrat.
- Antoniewicz K. (1896). *Poezje o. Karola Antoniewicza TJ.*, t. II, Kraków: Spółka Wydawnicza Polska.
- Baranowska-Janota M., Marcinek R., Myczkowski Z. (2007). *Czerwona Księga Krajobrazu Polski*. „Czasopismo Techniczne. Architektura”, R. 104, z. 5A, s. 43-45.
- Böhme G. (2002). *Filozofia i estetyka przyrody*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Grębecka W. (2010). *Problem ochrony rodzimego krajobrazu a tożsamość narodowa*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, nr 55/3-4, s. 249-266.
- Kolbuszewski J. (1997). *Zakończenie* [w:] B.Z. Stęczyński, *Tatry w dwudziestolecu czterech obrazach* (reprint z 1860 r.). Wrocław: Wydawnictwo Waclaw Bagiński.
- Konopnicka M. (1904). *Polska. Obrazy i Opisy*. Lwów.
- Kubski B., Kotarbiński M., Zarembina E. (1939). *Czytanka dla IV klasy miejskich i wiejskich szkół powszechnych*. Lwów: Wydawnictwo K.S. Jakubowski.
- Lenartowicz T. (1999). *Poezje*. Kraków: Eventus.
- Liebelt K.F. (1889). *O miłości Ojczyzny*. Rozprawa podług Karola Libelta. Rok I, Tomik VII, Lwów: Towarzystwo im. Stanisława Staszica <http://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/docmetadata?id=13775&from=pubindex&dirids=4&lp=1885>
- Mickiewicz A. (1986). *Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z roku 1811 i 1812 we dwunastu księgach wierszem*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Majerski S. (1912). *Geografia krajobrazu ojczystego i monarchii Austro-Węgierskiej*. Lwów: Polskie Towarzystwo Pedagogiczne.
- Pawlikowski J.G. (1938). *O lice ziemi*, Warszawa: Wydawnictwo Państwowej Rady Ochrony Przyrody.
- Pawłowski S. (1929). *Geografia Polski*. Lwów – Warszawa: Wydawnictwo „Książnica-Atlas”.
- Romer E. (1912). *Rzeźba ziem polskich*. Dz. I, *Geografia fizyczna ziem polskich* [w:] Encyklopedia Polska. *Geografia fizyczna ziem polskich i charakterystyka fizyczna ludności*. Kraków: Nakł. Akademii Umiejętności.
- Simmel G. (2006). *Filozofia krajobrazu. Wybór esejów*, przeł. M. Łukasiewicz. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Stęczyński B.Z. (1981). *Sudety* (wstęp J. Kolbuszewski), Towarzystwo Przyjaciół Jeleniej Góry, Jelenia Góra – Wrocław: Ossolineum.
- Stęczyński B.Z. (1997). *Tatry w dwudziestu czterech obrazach* (reprint z 1860 roku). Wrocław: Wydawnictwo Waclaw Bagiński.
- Tatomir L. (1868). *Geografia ogólna i statystyka ziem dawnej Polski*. Kraków: Wydawnictwo Dzieł Tanich i Pożytecznych, X Seria Drugoroczna, t. 14,.
- Witkiewicz S. (1991). *Tatry w śniegu* [w:] tenże, *Zakopane w zimie. Tatry w śniegu* (wstęp G. Niewiadomy). Gdańsk: Wydawnictwo „Zawrat”.
- Zbylitowski A. (1853). *Żywot szlachecka na wsi*. Powtórne wydanie z polecenia ks. Zygmunta Czartoryskiego. Poznań: W księgarni Jana Konstantego Żupańskiego.
- *Wypisy Geograficzne. Dostosowane do książki: St. Pawłowski Geografia Polski*. (1929). Lwów – Warszawa: Wydawnictwo „Książnica-Atlas”.